

- Степовиком // Слово і Час. – 2014. – № 6. – С. 3-5.
2. Білецький Л. Т. Віруючий Шевченко // Україна: Філософський спадок століть / Хроніка: Український культурологічний журнал. – К., 2000. – Вип. 39-40. – С. 545-550.
 3. Бучинський Д. Г. Християнсько-філософська думка Т. Шевченка // Україна: Філософський спадок століть / Хроніка: Український культурологічний журнал. – К., 2000. – Вип. 39-40. – С. 551-562.
 4. Дзюба І. М. Тарас Шевченко: життя і творчість. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 720 с.
 5. Жулинський М. Г. «Свою Україну любіть, любіть її...» // Слово і Час. – 2014. – № 3. – С. 3-11.
 6. Калашник А. К. Тарас Шевченко – християнин-патріот // Матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції «Формування духовно і морально зрілої особистості у процесі викладання гуманітарних дисциплін». – Львів: ЛІ МАУП, 2005. – С. 49-55.
 7. Калашник А. К., Огірко О. В. Тарас Шевченко – християнин – поет і художник // Українознавець. – Львів, 2010. – Випуск ІХ. – С. 74-80.
 8. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / Упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська. – К.: Дніпро, 1991. – 702 с.
 9. Мокрий В. Тарас як християнин і проповідник правди // Греко-католицький церковний календар. – Варшава, 1992. – 87 с.
 10. Панченко В. Є. Душа України: «Злії діти» Тараса Шевченка і десять його заповідей 1845 року // Літературна Україна. – 1999. – 24 червня.
 11. Степовик Д. В. Віра Шевченка: деякі контрверсії // Слово і Час. – 2014. – № 6. – С. 6-14.
 12. Сулима В. І. Морфологія «снів» Тараса Шевченка в контексті біблійних оніричних пророцтв // Слово і Час. – 2011. – № 3. – С. 12-20.
 13. Шевченко Т. Г. Твори: В 5 т. – К.: Дніпро, 1984. – Т. 1. – 351 с.
 14. Шевченко Т. Г. Твори: В 5 т. – К.: Дніпро, 1984. – Т. 2. – 301 с.
 15. Шевченко Т. Г. Твори: В 5 т. – К.: Дніпро, 1985. – Т. 5. – 525 с.
 16. Щурат В. Г. Святе письмо у Шевченковій поезії // Шевченко Т. Г. Повне видання творів: У 13 т. – Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1963. – Т. ХІІІ. – С. 35-52.

В. В. Дроздов

ІДЕЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ВЗАЄМНОСТІ В ІСТОРІОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Початок національного відродження слов'янських народів Австрійської та Османської імперій наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. сприяв виникненню ідеї слов'янської взаємності, яка була однією з провідних ідей у національно-визвольному русі західних і південних слов'ян. Панславістські погляди поширилися в громадській думці Російської імперії. Були присутні вони й в українському національному русі, зокрема містились у програмі Кирило-Мефодіївського товариства. Важливе місце слов'янське питання посіло у творчості видатного українського поета і художника Тараса Шевченка.

Погляди Т. Шевченка на проблему слов'янської взаємності були об'єктом

багатьох наукових досліджень. Дореволюційні автори (Т. Флоринський [6], І. Черняхівський [9] та ін.) пов'язували слов'янські мотиви поезії українського Кобзаря зі слов'янофільством. На слов'янофільство Т. Шевченка вказував також І. Франко [7]. Радянські дослідники (Ф. Прийма [2], Г. Сергієнко [5], Л. Хінкулов [8] та ін.) підкреслювали, що його погляди на проблему слов'янської взаємності значно відрізнялися від російських панславістських ідей. Слов'янська ідея Т. Шевченка детально проаналізована в праці І. Дзюби «Тарас Шевченко. Життя і творчість» [1], в якій учений порівнює її з панславістськими ідеями західних слов'ян та російських слов'янофілів. Проте досліджуване питання потребує подальшого вивчення, адже в сучасній українській історіографії воно поки не набуло широкого висвітлення й нерідко має виразно дискусійний характер.

У статті автор ставить за мету дослідити формування ідеї слов'янської взаємності в громадській думці західних та південних слов'ян, Російської імперії та України, визначити її вплив на художню творчість Т. Шевченка, а також особливості розуміння (а відтак і потрактування) ним слов'янського питання.

Ідея слов'янської взаємності з'явилася в суспільній думці західних і південних слов'ян у першій третині ХІХ ст. Словацький поет, історик, етнограф і культурний діяч Ян Коллар у поемі «Дочка Слави» (1824 р.) та трактаті «Про літературну взаємність між слов'янськими племенами і наріччями» (1836-1837 рр.) вперше обґрунтував необхідність «літературної взаємності» слов'янських народів, тобто їхнього зближення у сфері культури. Його наступник, словацький філолог і суспільний діяч Людовіт Штур виступав з ідеями політичного об'єднання слов'ян та висловлювався за зближення словацько-російських культурних і політичних зв'язків.

Якщо в першій третині ХІХ ст. у національному відродженні західних слов'ян панівними були русофільські ідеї, то після придушення царизмом польського повстання 1830-1831 рр. надія на те, що саме Росія сприятиме національному визволенню «єдиноплемянних» народів, поступово згасала. В другій третині ХІХ ст. панславістські ідеї на слов'янських землях, що входили до складу Австрійської імперії, були сформульовані в теорії «австрославізму» (К. Гавлічек-Боровський, Ф. Палацький), за якою передбачалось об'єднання слов'янських народів, досягнення рівних прав із австрійськими німцями, створення федерації рівноправних слов'янських держав у складі Габсбурзької імперії. Своєю чергою, хорватське та словенське національне відродження базувалося на ідеї «іллиризму» (С. Враз, Л. Гай, Я. Драшкович, П. Прерадович), яка передбачала національно-культурне, а згодом і політичне об'єднання південних слов'ян як єдиного «іллирійського» народу.

У Російській імперії панславізм на початку ХІХ ст. не набув широкого розмаху. Це пов'язано із зовнішньополітичною доктриною царизму, сформульованою після утворення Священного союзу в 1815 р., яка була спрямована на протидію будь-яким проявам національно-визвольної боротьби, в тім числі й слов'янських народів. Проте інтерес російського суспільства до

слов'ян поступово зростав. Ідеї об'єднання слов'янських народів виникли в масонському, а згодом у декабристському русі. Зокрема, створена в 1823 р. таємна організація «Товариство об'єднаних слов'ян» у своїй програмі ставила за мету сформувати демократичну слов'янську федерацію, до якої б увійшли Росія, Польща, Богемія, Моравія, Сербія, Молдавія, Валахія, Далмація, Кроація, Угорщина та Трансільванія [3, с. 36].

Поширення ідеї слов'янської взаємності в російській суспільно-політичній думці пов'язують зі становленням у 40-х рр. XIX ст. нового напрямку – слов'янофільства, яке виникло як протест патріархально-патріотичної частини дворянства проти засилля західництва в урядових колах та дворянській еліті країни. Ранні слов'янофіли (К. Аксаков, І. Кирєєвський, Ю. Самарін, О. Хомяков) виступали за збереження самобутньої культури російського народу, обґрунтовували концепцію власного, неєвропейського шляху історичного розвитку Росії, критикували цінності капіталістичного європейського Заходу, що не відповідали православному «російському духу», вказували на подібні властивості в історичному та культурному розвитку західних і південних слов'ян, висловлювали думку щодо месіанської ролі Росії у визволенні слов'янських народів Османської та Австрійської імперій. Якщо в 40-х рр. панславістські ідеї не мали системного характеру в працях слов'янофілів, то з початком Кримської війни 1853-1856 рр. та після неї слов'янське питання стало однією з головних тем у творчості слов'янофілів. Зокрема, К. Аксаков у трактаті «Про східне питання» (1854 р.) сформулював такі цілі російської політики: звільнити всіх слов'ян і православних віруючих Туреччини, а також єдиноплемянних слов'ян Австрійської імперії. Результатом цього, на його думку, повинен був стати міцний союз усіх слов'янських народів під протекторатом Росії [3, с. 56].

Крім слов'янофілів, панславістські ідеї висловлювались у консервативних та радикальних колах російської громадської думки. Зокрема, про утворення слов'янської держави «від Східного океану до Адріатичного моря» писав М. Погодін. Ф. Тютчев у трактаті «Росія та революція» (1848 р.) висловив ідею створення слов'янсько-православної держави під егідою Росії. Своєю чергою, російський революційний демократ О. Герцен бачив майбутнє слов'янських народів у вільній федерації, центром якою була б Росія, що звільнилася б від самодержавства та кріпосництва.

Отже, в російській громадській думці 40-50-х рр. XIX ст. ідея слов'янської взаємності була пов'язана з месіанською роллю Росії, яка повинна була б стати визволителем та об'єднувачем слов'янських народів, що входили до складу Османської та Австрійської імперій. Проте слід зазначити, що царизм о цій порі не ставив розв'язання слов'янського питання метою своєї зовнішньополітичної програми.

На українських землях панславістські ідеї, як відомо, набули поширення в діяльності Кирило-Мефодіївського товариства (кінець 1845 – березень 1847 рр.), членом якого був Т. Шевченко. Кирило-мефодіївці розробили власний проект майбутньої слов'янської держави. В основному програмному документі

– «Статуті Слов'янського товариства св. Кирила та Мефодія», авторами якого були М. Костомаров, М. Гулак та В. Білозерський, головною ідеєю визначалося «духовне та політичне поєднання слов'ян». Варто підкреслити, що спільна боротьба українців з іншими поневоленими слов'янськими народами була, на їх думку, єдиним виходом для позбавлення від соціального та національного гніту. Автори виступали за державно-політичну самостійність кожного слов'янського народу при утворенні майбутнього слов'янського союзу, республіканську форму правління й утворення загальнослов'янського собору з представників усіх народів, а також політико-правову рівність громадян. У Статуті йшлося також про необхідність знищення «письмової та релігійної ворожості», ліквідації соціальної нерівності та кріпацтва [4].

Важливою складовою ідеї слов'янської взаємності була концепція українського месіанізму, викладена в іншому програмному документі – «Книзі буття українського народу», автором якої був М. Костомаров. Згідно з нею, українці перейняли від інших історичних народів місію об'єднувача слов'янських народів, тому Україна повинна була стати ядром нового слов'янського союзу, створеного на принципах істинної рівності та свободи, в основу яких закладено християнські чесноти. «І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар», – зазначається в документі [4]. Отже, М. Костомаров поєднував ідеї національно-визвольної боротьби українців із соціальними проблемами.

Своєрідна концепція єдності слов'янських народів, суттєво відмінна від слов'янофільської, належить Т. Шевченкові. На погляди поета щодо слов'янського питання вплинули ідеї Я. Коллара та П. Шафарика, а тема слов'янства з'явилася в його художній творчості ще до знайомства з організаторами Кирило-Мефодіївського товариства.

І. Франко, називаючи слов'янські ідеї Т. Шевченка «слов'янофільством», відзначав, що вони істотно відрізнялись від традиційного розуміння цього терміна. «Шевченко не любив слов'ян за те тільки, що вони – слов'яни, не бачив ані жодного містичного значення в їх назві [...] З минувшини слов'ян він лише підносив такі моменти, де слов'яни вносили свої вклади в скарбницю загальнолюдської цивілізації» [7, с. 383].

Т. Шевченко критикував слов'янофілів за те, що вони не визнавали за українським народом права на самостійний національно-політичний і культурний розвиток та рівноправне становище поряд з іншими слов'янськими народами. У відомому посланні «І мертвим, і живим...» (1845 р.) він різко засуджував прихильників слов'янофільства серед українців, які поєднували, на його думку, «благородний патріотизм» зі зневажанням рідної мови:

І Коллара читаєте
З усієї сили,

І Шафарика, і Ганка,
І в слав'янофіли
Так і претесь... І всі мови
Слав'янського люду –
Всі знаєте. А свої
Дас[т]ьбі... Колись будем
І по-своєму глаголать... [10, с. 351].

Ще в ранньому періоді своєї творчості Т. Шевченко висловлював ідею дружби та єдності слов'янських народів. У поемі «Гайдамаки» (1839-1841 рр.), змальовуючи картину повстання українських селян Правобережної України проти польської шляхти, він писав: «За що люди гинуть? Того ж батька, такі ж діти, / Жити б та брататься...». І далі продовжував: «Болить серце, як згадаєш: / Старих слов'ян діти / Впились кров'ю» [10, с. 166]. У передмові до поеми він уперше висловив демократичну ідею єднання слов'янських народів: «Нехай житом-пшеницею як золотом покрита, не розмежованою останеться навіки од моря до моря слов'янська земля» [10, с. 202]. Винними у братовбивчій боротьбі між українцями та поляками Т. Шевченко вважав римо-католицьких священників – «ксьондзів, єзуїтів». Проте, на відміну від слов'янофілів, він не протиставляв православну та католицьку релігію. У своїх переконаннях поет був понадконфесійним – з огляду на універсалізм світогляду. Варто зазначити, що поряд із «ксьондзами» він ставив вельмож-поневолювачів: «Неситі ксьондзи, магнати / Нас порізли, розвели...» («Полякам», 1847 р.). Тож закономірними видаються його гуманістичні імперативи, звернені до поляків: «Подай же руку козакові / І серце чистее подай! / І знову іменем Христовим / Ми оновим наш тихий рай» [11, с. 48].

Значну роль в ознайомленні Т. Шевченка з культурним надбанням слов'янських народів відіграла його дружба з відомим славістом, професором Московського університету О. Бодяньським. Від нього поет довідався про національно-визвольний рух чехів, словаків, про наукову діяльність П. Шафарика, якому присвятив поему «Єретик» (1845 р.). У ній він відтворив один з епізодів визвольної боротьби чеського народу (виступ чеського реформатора Яна Гуса проти католицького Риму та німецьких феодалів) і початок так званих Гуситських воєн – збройного народного повстання на чолі з Яном Жижкою.

У посьвяті «Шафарикові» Т. Шевченко поставив питання єдності слов'ян на широкий демократичний і духовний ґрунт. Він називав одвічними ворогами слов'янських народів німецьких феодалів-завойовників – «німоту», яка «запалила велику хату» слов'ян і їх «сім'ю [...] роз'єдинила», пустивши в неї «усобиць лютую змію». Поет прославляв Шафарика за те, що той своєю діяльністю сприяв єдності слов'ян, порівнював його з пророком Іезекіїлем, який був поставлений серед поля, вкритого сухими кістками, і, виконуючи веління Бога, оживив трупи, що символізувало відродження ізраїльського народу. Це, зокрема, бачимо у таких рядках: «...І став еси / На великих купах, / На розпутті всесвітньому / Іезекіїлем, / І – о диво! трупи встали / І очі розкрили, / І брат з

братом обнялися / І проговорили / Слово тихої любові / Навіки і віки! / І потекли в одно море / Слав'янській ріці!» [10, с. 289].

Т. Шевченко прагнув, «...щоб усі слов'яне стали добрими братами, і синами сонця правди, і еретиками, отакими, як Констанцький Єретик великий». Він був упевнений, що слов'янським народам належить велике майбутнє, що вони ще відіграють прогресивну роль в історії людства, «мир мирові подарують і славу вовіки» [10, с. 290].

Отже, погляди Т. Шевченка на проблему слов'янської взаємності значно відрізнялися від панславистських ідей російських слов'янофілів. Передусім, він указував на недопустимість ворожнечі між слов'янськими народами, називав причинами розбрату між слов'янами не лише релігійні, а й соціальні передумови, закликав до єдності слов'ян на демократичній основі. На відміну від кирило-мефодіївців, поет не висловлював ідеї месіанізму українського народу в об'єднанні слов'ян, не пропонував проектів державного устрою майбутнього слов'янського союзу.

Список використаних джерел

1. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 720 с.
2. Прийма Ф. Я. Шевченко и русские славянофилы // Русская литература. – 1958. – № 3. – С. 151-156.
3. Прокудин Б. А. Идея славянского единства в политической мысли России XIX века (генезис, основные направления и этапы развития): Дисс. ... канд. полит. наук. – М., 2007. – 180 с.
4. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/salto/salt06.htm>.
5. Сергієнко Г. Я. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. – К.: Наукова думка, 1983. – 206 с.
6. Флоринский Т. Д. Славянофильство Т. Г. Шевченко. – К.: Тип. ун-та св. Владимира, АО печ. и изд. дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1906. – 28 с.
7. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 30: Літературно-критичні праці (1895–1897). – 719 с.
8. Хинкулов Л. Ф. Тарас Шевченко. – М.: Молодая гвардия, 1960. – 398 с.
9. Черняхівський І. Г. Т. Шевченко і слов'янофільство. – Катеринослав, 1915. – 42 с.
10. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847. – 784 с.
11. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847-1861. – 784 с.
12. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. – 496 с.